

I. PŘEDISLÁMSKÁ ARÁBIE

Pro historický vývoj, jehož výslednicí je dnešní historická situace tzv. Předního Východu, měl rozhodující význam vznik náboženského učení islámu. Islám vytvořil mohutné jednotící pouto mezi řadou národností různého etnického původu, které žily v severní Africe a v západní Asii, v oblasti, která již před jeho vznikem byla po dlouhá staletí oblastí s vysokým stupněm vývoje politického, sociálního a kulturního, a zůstal mocným činitelem v životě všech islámských zemí severní a západní Asie dodnes.

Náboženské učení islámu vyšlo na počátku 7. století z Arabského poloostrova šířeno rychle doboyačnými válkami jeho vyznavačů a nositelů do Íránu a severní Afriky, kde trvale zakoře- nilo. V dalších staletích se islám rozšířil i do Evropy – na Pyrenejský poloostrov, na Sicílii, na Balkán a do východní a střední Evropy – i dále do Asie – do Anatólie, do Střední Asie, západní Indie a Bengálska. V souvislosti s misijní a ekonomickou činností islám pronikl dále do Afriky – do západní Afriky a na pobřeží Indického oceánu – a pronikl i na Sundské ostrovy, početné muslimské enklávy nalezneme i v západní Číně.

Jelikož na počátku tohoto dlouhého vývoje stojí území Arabského poloostrova, musíme si alespoň stručně všimnout jeho historického vývoje do doby vzniku islámu a prostředí, v němž toto náboženské učení vzniklo.

Geografie poloostrova je prostá. Na západě je ohraničen příkopovou propadlinou Rudého moře, na východě Perským zálivem a na jihu Arabským mořem. Na severu přechází do tzv. Úrodného půlměsíce – Sýrie a Íráku. Celé jeho území je možno rozdělit na několik částí. Západní část, kterou charakterizuje horské pásmo zvané Hidžáz a úzký pobřežní pás – Tiháma, která se na jihu rozšiřuje ohraničena na východě neschůdným hornatým územím zv. 'Asír. To se na jihu zvedá a přechází v mohutný horský masiv na území dnešního Jemenu. Hidžáz na východě přechází v rozlehlé plošiny zv. Nadžd, které vyplňují většinou pouštní oblasti zvané Velký a Malý Nafúd a oblasti stepí. Jihovýchod poloostrova je vyplněn ohromnou pouští zvanou Rub' al – chálí či ad – Dahná. Horké a suché kontinentální klima vytvořilo na Arabském poloostrově velmi obtížné životní podmínky. Bohatší rozvoj hospodářské činnosti provázené rozvojem společenských institucí a politickým životem byl možný jen ve srážkových oblastech na jihu, kde mohutná pohoří zachycují vláhu zimních monsunů z Indického oceánu a vytvářejí předpoklady k usedlému způsobu života a k rozvoji zemědělství. Ve vnitrozemí byl život možný jen tam, kde se vyskytovaly prameny, v jejichž okolí bylo možno pěstovat plodiny či užitková zvířata při usedlém či kočovném způsobu života.

Tento stav Arabského poloostrova je nám znám z doby historické. V dobách glaciálních byl územím s bohatými srážkami, protkán četnými říčními toky. Teorie Wincler – Caetaniho o vysychání poloostrova se snažila vysvětlit několik populačních vln, které na úsvitu historické doby přicházely postupně pravděpodobně z Arabského poloostrova do oblasti Úrodného půlměsíce – vlny babylonské, kanánejské a aramejské. Podle této teorie byly tyto semitské populační vlny přinuceny k emigraci z Arabského poloostrova neúnosnými životními podmínkami vinou zhoršující se klimatické existenční situace. Stejnou příčinu pak tato teorie vidí i za poslední semitskou expanzní vlnou, která z Arabského poloostrova vyšla, - za vlnou arabskou.

Věc není zcela jasná, neboť není jisto, zda se životní podmínky na Arabském poloostrově vytvořily skutečně až v době ranně historické či již v době prehistorické. Nálezy na Saharě však ukazují, že odmítavý postoj k této teorii bude nutno přezkoušet.

O historickém vývoji předislámské Arábie jsme jen kuse informováni. Přírodní podmínky umožnily vznik civilizací nejprve na Jihu poloostrova. Na území dnešního Jemenu vznikla řada státních celků, království, jejich chronologie není zcela bezpečná. Nejstarším se zdá být království Ma'ín, jehož počátky je možno klást maximálně do 10. století př. n. l. Po několika staletích zaujalo jeho místo království Sabá, které vzniklo kolem 8. stol. př. n. l. Ovládlo Ma'ín a některá další okolní království – Dú Rajdán, Qatabán, Hadramaut a Jamámu. Svého mocenského vrcholu tento stát dosáhl v době mezi 5. a 1. stol. př. n. l. K rozvoji přispělo jinak intenzivní zemědělství s rozvinutým vodohospodářstvím – přehradami a dešťovou vodu a jinými zařízeními – a obchod. Byl to jednak transitní vedoucí z Indie, s níž bylo pravidelné spojení díky monsunovým větrům, a jednak obchod s vlastními produkty, především s kořením a látkami. Obchod se dál po několika cestách po souši: hlavní cesta vedla podél Hidžázu do Palestiny a od ní odbočovala na severu přes Wádí as-Sirhán cesta do jižní a východní Sýrie. Druhá cesta vedla ze severovýchodu sabejského státu přes Wádí Dawásir a Wádí ar-Rumma do jižní Mezopotámie. Na cestách byly zakládány jihoarabské obchodní stanice, kolonie, především na hidžázké cestě. Jihoarabská kolonizace zasáhla intenzivně i Afriku, kde Jihoarabové založili na území dnešní Etiopie království Aksúmské.

Bohatství Jižní Arábie lákalo okolní mocné státy. Zájem o ni projevovali Řekové, egyptští Ptolemajovci úspěšně konkurovali Jižní Arábii v obchodě na moři a v r. 24 př. n. l. podnikl Řím pod vedením Aelia Galla do jižní Arábie výpravu, která měl Římanům umožnit podílet se na jihoarabském obchodě. Dvakrát byla jižní Arábie ovládnuta habešským královstvím : poprvé kolem r. 370 n. l., podruhé r. 525, kdy se jižní Arábie stala „druhou frontou“, na které se utkávala Východořímská říše s Íránem. V té době ovládali jižní Arábii králové Himjarští, z nichž poslední, Dú Nuwás, přestoupil na židovství podporované Íránem a pronásledoval křesťany. Na to reagovalo na žádost císaře Justiciána habešské křesťanské království trestnou výpravou okupací jižní Arábie roku 525. R. 535 se dostal k moci habešský předák Abraha, který využil sabejského povstání proti habešské okupaci a postavil se do čela restaurovaného sabejského státu. Konečnou ránu sabejskému státu zasadili r. 575 Peršané, kteří přivtělili jižní Arábii ke své říši.

Hospodářství jihoarabských států bylo založeno na zemědělství a obchodu. Obojí vedlo nezbytně ke značnému rozvoji politických a kulturních institucí. Politická organizace byla monarchistická, se zřetelnými rysy dynastismu. Vládcí nebyli považováni za božstva, jejich autorita byla omezována zvláště v pozdějších fázích radou představitelů rodu. V dalším vývoji

nesla organizace rysy feudální – existovali místní vládci stojící ke králi v různě odstupňovaných vztazích, ovládající z tvrzí poddané obyvatelstvo. To tvořili převážně usedlí zemědělci. Na okrajích ve vnitrozemí bylo obyvatelstvo polokočovné či kočovné.

Náboženství bylo polytheistické s astrálními kulty, obdobné jiným semitským kultům. Chrámy byly významnými centry veřejného a politického života a byly nadány velikými majetky.

Své informace čerpáme prozatím z památek hmotné kultury : ze zbytků staveb (chrámů, přehrad), soch, věnovacích nápisů a z mincí.

Severní oblasti Arabského poloostrova měly odlišný historický vývoj. Nejstarší zprávy o Arabech přináší asyrské nápisy, které mluví o kočovných obyvatelích Syrské pouště zvaných Aribi. První podrobnější zprávy nalézáme až v pramenech řeckých a latinských , které hovoří především o dvou významných arabských státech.

Prvním a snad nejdůležitějším z nich bylo království nabatejské s hlavním městem Petrou (dnes v Jordánsku), které se v době svého největšího rozmachu prostíralo od Akabského zálivu až k Mrtvému moři. Styky s Římem započaly v r. 65 př. n. l. a byly zpočátku přátelské. V 1. Stol. n. l. se však zhoršily, až v r. 105 n. l. skončily odstraněním království a přeměněním nabatejského území v římskou provincii.

Druhým státem bylo království palmyrské v severní Sýrii. Byl to na Římu závislý vasalský stát vzniknuvší v r. 265 n. l. Za vlády královny Zenobie, která se pokusila o osamostatnění, byla Palmyra v r. 273 ovládnuta císařem Aurelianem a její území přivtěleno k římské říši.

Kromě těchto větších celků existovala řada menších států dále ve vnitrozemí. Na jih od království nabatejského bylo království dedánské, později lihjánské. Vzniklo původně kolem minejsko – sabejské kolonie v al -`Ulá na hidžázké cestě kolem roku 160 př. n. l. Na přelomu letopočtu se dostalo pod vládu nabatejskou, později se znovu osamostatnilo.

Z nápisů je známa existence státečku tamudejského, který existoval v jižní Sýrii kolem oasy Dúmat Džandal v období mezi 5. stol. před n. l. a 4. stol. n. l. V jeho sousedství pobývali safatejští Arabové, lid polokočovný či kočovný.

Existence těchto tří států či populačních skupin je doložena nápisy, které po sobě zanechali jejich členové, které jsou psány jihoarabským písmem či písmem z něho odvozenými. Stály pod nesporným vlivem jihoarabské kultury. Jejich vznik byl nepochybně ovlivněn existencí jihoarabských kolonií na severu, a oslabením politického vlivu Jižní Arábie v severních částech poloostrova na přelomu letopočtu.

Od prvního století n. l. nastává důležitá změna v sociálně ekonomických poměrech – beduinizace, slábnutí centrální moci státečků a posléze jejich politický rozpad. V nápisech z mladší doby lze sledovat zřejmý odraz kočovného způsobu života a nových společenských vztahů.

Příčin tohoto jevu bylo několik. Bylo to jednak převedení jihoarabského obchodu z pevniny na Rudé moře díky úsilí egyptských Ptolemajovců, a přetrhání a ztížení styku

syrského pobřeží se zázemím vinou pronikání Říma na Východ. Obojí vedlo k hospodářskému úpadku vnitrozemí Arabského poloostrova osídleného arabským obyvatelstvem. Současně nastal i pokles hospodářské a politické moci jižní Arábie. Následek byla emigrace Jihoarabů na sever a tím další prohloubení sociální a ekonomické krize severu. Úpadek jižní Arábie je v arabských pramenech pozdější doby symbolizován protržením veliké hráze u Ma'ribu., která již nikdy nebyla opravena a jejíž zkáza měla katastrofální následky pro jihoarabské zemědělství.

Několik staletí před vznikem islámu ovládl většinu obyvatel Arabského poloostrova kočovní způsob života. Společenskou jednotkou byl rod a kmen – skupina, jejíž příslušníci byli spolu spojeni pokrevním svazkem. Kmeny byly spojeny faktickými nebo fiktivními krevními svazky a sdružovaly se v kmenové svazy, které vytvářely dvě základní skupiny kmenů: jihoarabskou (Qahtán), a severoarabskou (Mudar). Kmenový kolektivismus, jemuž se každý jednotlivec nezbytně podřizoval a který se projevoval též ve společném užívání pastvin a pramenů a někdy i společným vlastnictvím stád a společným ručením všech členů kmene za každého vzájemně, byl vynucen obtížností životních podmínek. Kočovníci (badawí, pl. baduw), kolektivní pojmenování 'arab, pl a'ráb) byli chovateli velbloudů, ovcí a koz, které jim poskytovaly základní životní potřeby. Polní plodiny získávali výměnou od usedlíků. Kočovní život vedl k častým sporům o pastviny a napajedla mezi kmeny, které se řešily nájezdy, které se mohly rozrůst i do vleklých válek.

V čele každého kmene stál volený náčelník (šajch, sajiid). Nebyl vládcem kmene, neměl žádnou moc trestat nebo donucovat. Jeho autorita mu dovolovala jen více či méně ovlivňovat rozhodování rady starších kmene, jejímž byl členem. Šajch byl volen obvykle z jedné rodiny. Rozhodování při mezi členy kmene řídilo zvykové právo (sunna) a v souhlase s ním rozhodoval náčelník a rada kmene. Mez anarchií kladla zásada krevní msty (ta'ár), která ukládala povinnost odplaty a nesení viny celému kmeni. Bylo možno ji nahradit výkupným (dija).

Náboženstvím byl kmenový polydémonismus, uctívání duchů sídlících na určitých místech : ve stromech, pramenech a zvláště v kamenech. Náboženství mělo politický ráz v tom smyslu, že příslušnost ke kmeni se projevovala v uctívání kmenových božstev, odpadlictví od kmenové víry se rovnalo zradě. Jen několik božstev bylo nadkmenových., byly to bohyně Manát, 'Uzzá, a Allát, které podléhaly nejvyššímu božstvu zvanému Alláh. Náčelník neměl kultovní funkci. K tomu byli strážci svatých (sádin), kmenoví kouzelníci (hákim), věštcí ('árif), kteří byli ve spojení s ginny, dobrými či zlými duchy, kteří jim sdělovali tajemství. Věřilo se , že i básníci (šá'ír) jsou inspirováni džinny. Básník byl v té době významnou osobou kmene: byl jeho mluvčím, propagátorem jeho činů a víra v jeho spojení s duchy mu propůjčovala značnou autoritu. Poezie předislámských Arabů znala několik žánrů : básně oslavné – qasída, hanlivé satiry – hidžá', smuteční básně – martúje. Básně byly skládány v ustálených rytmických a rýmových formách v poměrně velmi jednotném jazyku, jakémsi nadkmenovém všeobecně srozumitelném dialektu.

Život usedlíků v oasách, které byly nejhustěji rozsety v západní části poloostrova, byl velice podobný. I zde se obyvatelstvo dělilo na kmeny vedené radou starších rodů a náčelníkem. Jen ve výjimečných případech se náčelnické rodině podařilo vytvořit určitou formu nadvlády nad více okolních oas a kmenů (bylo to kupř. v 5. – 6. stol. n. l. království Kinda v severovýchodní části poloostrova).

Jihoaarabská cesta jdoucí Hidžázem na sever procházela řadou oáz, které se více či méně aktivně do obchodu zapojovaly. Nejčileji se obchodem zabývali obyvatelé oasy Makka, kteří se s postupem času začali věnovat samostatné obchodní činnosti. Poloha místa byla ideální : leželo na křižovatce hidžázké cesty s cestou vedoucí od Rudého moře k Perskému zálivu, takže mekšší obchodníci byli v mezích možností ve styku s Egyptem, Habeší, Indií, Iránem a Východořímskou říší. Společenská organizace této oasy, jejíž zemědělství bylo rozvinuto jen slabě, byla poněkud pokročilejší než jiných hidžázkých oáz. Bylo to nepochybně způsobeno druhem činnosti, které se obyvatelé Makky věnovali. Několik kmenů, z nichž nejvýznamnější byl patrně nedlouho předtím (asi v 5. stol. n. l.) příšlý kmen Qurajš, vytvořilo městskou obec, která byla vedena „velkou radou“ tvořenou hospodářsky a tím i politicky nejsilnějšími členy rad jednotlivých makských kmenů. Jednotu této obce nevyjadřovala jen tato společná „velká rada“ (mala'), která vytvářela jakousi vládu obchodní oligarchie, nýbrž i společné uctívání kmenových božstev sídlících v jediné hlavní svatyni města zvané Ka'ba. K této svatyni i k jiným svatyním v okolí města se konaly každoročně poutě – velké (hadždž) či malé (umra) – které usnadňoval pravidelný několikaměsíční boží mír a posvátnost okrsku (haram), v němž nesměl býti nikdo zabit (člověk, rostlina). Obřady se daly obcházením, stáním a během. Mekkánci dovedli spojit tyto pouti s obchodem: v Makce a v jejím okolí (Ukáz) se konaly v době poutí trhy, při nichž se odbývaly též soutěže básníků za velké účasti obecenstva.

Beduinizace neznamenalá zpřetrhání styků s okolním světem a všeobecný úpadek. Arabský poloostrov zabydlovali židovští emigranti, uprchnuvší z Palestiny během a po obou židovských válkách a rozptýlení římskou politikou, kteří se usazovali v oázách a získávali na svou víru arabské obyvatele. Severní část hidžázké cesty byla v 5. a 6. stol. již silně judaizována stejně jako arabský jih. Byzantská ortodoxie nutila mnoho křesťanských sektářů k útěku do pouští a arabských oáz. I jejich náboženské ideje nalézaly ohlas mezi arabským obyvatelstvem, zvláště zase na jihu, který byl z Etiopie silně christianizován (Nadžrán). Kromě těchto početných náboženských kolonií vázaných především na pevná sídliště, existovali také jedinci, kteří se pokoušeli o vlastní náboženské spekulace, blízké arcí oběma jmenovaným monotheistickým naukám (tzv. hanífové).

Styk obyvatel Arabského pol. S oblastmi ležícími od něho na sever, zprostředkovaly dva politické útvary ležící na pomezí Syrské pouště, jimž stály v čele arabské rody.

Na ochranu svých syrských hranic před nájezdy arabských kočovníků vytvořila si Východořímská říše malý nárazníkový státeček, jemuž stáli v čele vládci z rodu Ghassán (od r. 529 jako fylarchové). Na počátku 7. Stol. se však tento útvar tvořený dosti volným spojením polokočovného obyvatelstva západní Syrské pouště rozpadl, když přestal být podporován byzantskou vládou.

Podobnou roli hrál i na druhé straně Syrské pouště, na východě, státeček Lachmovců, který na západní straně Mezopotámie zřídila říše Sasánovská. Hlavním městem byla Híra. Lachmovci, stejně jako Ghassánovci, byla dynastie křesťanských arabských vládařů. Lachmovské vládě udělali konec sami Peršané v r. 604. Tak se stalo, že arabské populační vlně v 7. stol. nestála již v cestě žádná překážka.

Na konci 6. stol. podlomily vleklé války mezi Východořímskou říší a Persií užívání mezopotámské obchodní cesty, stejně jako úpadek Egypta ochromil obchod na Rudém moři. Obchodní cesta se vrátila opět na suchozemskou trasu přes Arabský poloostrov, přes Hidžáz.

Síla jihoarabských států byla zlomena persko-etiopským soupeřením o jižní Arábii, neexistoval ani nabatejský či palmyrský stát, který by mohl strhnout vedení obchodu do svých rukou. Vše to vytvořilo velkou příležitost pro rozvoj obchodního centra ležícího stranou bojujících říší, avšak na křižovatce obnovených obchodních cest. Byla to Makka, jejich poměrně konsolidovaný společenský řád utužený solidaritou podnikatelů se společenskými zájmy, schopných spolupráce a rozhodování, znalých organizace a kázně, dávala jejím obyvatelům předpoklad k tomu, aby této historické situace pro sebe využili. Ti netušili, že všech těchto vlastností budou moci využít při řízení říše, která se jim dostane do rukou několik let po smrti jednoho z jejich soukmenovců, Muhammada, Posla božího, zakladatele třetího semitského monotheistického náboženství, které se stane jednou z nejvýznamnějších složek při vzniku této nové říše.

II. MUHAMMAD

O rodině, v níž se Muhammad narodil, je známo jen málo skutečně spolehlivého. Většinou jsou to jen legendy vzniklé mnohem později. Rovněž o Muhammadově mládí a životě před jeho vystoupením není mnoho jistých informací.

Narodil se mezi lety 570 –580 v chudé rodině významného qurajšovského rodu Banú Hášim. Jeho rodiče patrně záhy zemřeli (narodil se pravděpodobně jako pohrobek) a Muhammad byl vychováván svým dědem z otcovy strany ʿAbd al-Muttalibem a po jeho smrti svým strýcem Abú Tálibem. Jeho postavení se zlepšilo, když se oženil s bohatou vdovou po obchodníku, Chadídžou, která byla o několik let starší než on. Nejspíše se také sám zabýval obchodem. Není však pravděpodobné, že by se sám vydával také na obchodní cesty.

Muhammad byl muž nepochybně silně citově založený, se značnou inteligencí a dobrým úsudkem, znalostí lidí. Hmotné zabezpečení, které mu poskytlo manželství, dovoľovalo mu věnovat se náboženským úvahám. Nepochybně si uvědomoval nedostatky kmenového polytheismu, zvláště ve srovnání s naukami, které šířili Židé a křesťané. Větší význam však, zdá se, měla jeho vlastní sociální zkušenost, vlastní chudé dětství a ústrky, které pro chudobu své rodiny trpěl od členů bohatých qurajšovských rodů. Uvědomoval se propast, která byla mezi bohatými kupci a nižšími vrstvami uvnitř mekských kmenů, kterých bohatí využívali a dále ochuzovali. V této souvislosti na něho silně zapůsobila myšlenka posmrtných trestů a konečného soudu při zániku světa.

Asi ve věku 40 let dostal Muhammad náhle první zjevení. Když se zjevení opakovala, nabyt přesvědčení, že byl vybrán Bohem, Alláhem, aby se stal zvěstovatelem božího slova (bašír), hlasatelem spásy a boží vůle a současně varovatelem před božím hněvem (nadír). Svá zjevení dostával Muhammad ve zvláštním extatickém stavu, který mohl být patologického původu (o tom několik teorií), či způsoben užíváním narkotik (Muhammad líčí zjevení jako jevy zrakové a sluchové: viděl postavy, slyšel hlasy, zvonění aj). Proti takovýmto výkladům jeho stavů ovšem svědčí, že Muhammad si vždy přesně pamatoval, co během svého vytržení zažil.

Obsahem svých zjevení byly hrozby koncem světa, posledním soudem a zmrtvýchvstání, posmrtnými tresty, vybízení k lásce k bližnímu, výzvy proti utiskování chudých a slabých (otroků, sirotků, vdov). Jsou výslovně monotheistické: zdůrazňují boží jedinnost a odmítá se v nich polytheismus a modloslužebnictví.

Formou to byly útvary obdobné výroků věšců (´arifů): rytmizované, rýmované věty v podobě přísah či krátkých výzev, často v nelogickém sledu řazené.

Mekkánci na něho zpočátku hleděli jako na člověka pomateného a neškodného. On sám považoval svá zjevení za skutečné obcování s Bohem a jeho anděly a nechoval úmysl vytvářet nějakou náboženskou soustavu. Snad měl v úmyslu dát Arabům obdobné pravdy božského původu, jako měli Židé zprostředkovány svými proroky a křesťané Kristem.

Ohlas jeho myšlenek byl malý, bylo jen málo těch, kdo ho brali vážně a uvěřili v jeho prorocké poslání. Jeho prvními stoupenci byla jeho žena Chadídža a jeho bratranec ´Alí. Další stoupence nacházel mezi chudými a utiskovanými. Své stoupence nazýval muslimy, totiž těmi, kdož se podřizují boží vůli. Zásady, které hlásal, shrnoval pod pojmem islám.

Když se Muhammadovy útoky proti mekským idolům a proti polytheismu množily a rostla i jeho agitace sociální, začali Mekkánci jeho stoupence perzekuovat. Mekská opozice proti němu nebyla ani tak motivována nábožensky, jako mnohem spíše politicky a hospodářsky. Jeho učení totiž hrozilo podlomit jeden z hlavních pilířů mekské prosperity hospodářské a společensko-politické: pouti k její svatyni Ka´bě. Kromě toho Muhammad, člen méně významného rodu, si dovolil útočit na rody společensky a hospodářsky výše postavené než byl on sám a jeho rod. Neustálý růst represí ze strany Qurajšovců přinutil Muhammada k tomu, že poslal část svých stoupenců do Habeše, aby se tam pokusili nalézt příhodnější podmínky mezi křesťany, jimž by monotheismus muslimů nebyl nepřátelský. Opozice proti muslimům v Mekce tím nepřestala, ale akce vzbudila reakci: Hášimovci, třebaže nevěřili v Muhammedovo poslání, stavěli se za něj z pokrevních důvodů, a současně i jeho názory získávaly další stoupence, nyní již také z řad významných rodů (z nich to byli především dva, kteří sehráli významnou roli v dalších dějinách: ´Umar b. al-Chattáb al-´Adawí, inteligentní a energický muž, a ´Utmán b. ´Affán al-Machzúmí, člen bohatého a vlivného rodu Banú Umajja). Zatvrzelost Qurajšovců přivedla Muhammada na myšlenku (zprostředkovanou zjevením), že osudy lidí vede Alláh a to mu, kdo je ochoten se podrobit vůli boží, Bůh ukáže správnou cestu (hudá, rušd).

Tragická situace pro Muhammada nastala, když mu zemřela jeho žena a jeho strýc Abú Tálíb. V té době se také vrátili emigranti z Habeše. Tehdy se Muhammad rozhodl opustit Mekku. Nejprve se pokusil nalézt útočiště v městě Tá´if, na jih od Makky, byl však vyhnán.

V roce 620 při pouti vstoupil v jednání s některými obyvateli oázy Jaṭrib. Za rok nato 621 se dohodl o možnosti poskytnout azyl jemu a jeho stoupencům s představiteli kmene Chazradž a v příštím roce o tomtéž s představiteli druhého arabského kmene v Jaṭribu, s Banú Aus (622). Zástupci obou kmenů jej pozvali, aby do jejich oázy přesídlil. Ještě v témže roce, během léta 622, odeslal po skupinách své stoupence do Jaṭribu ležícího asi 250 km severovýchodně od Makky, a sám jako poslední opustil tajně Makku v září 622.

Pro předáky jařibských kmenů byl Muhammad důležitý ne jako hlasatel náboženských myšlenek, nýbrž jako osoba neutrální a schopná skoncovat s různicemi, které znepráťelovaly oba hlavní arabské kmemy v oáze. K náboženským myšlenkám se oba kmemy chovaly celkem lhostejně. Byly ochotny přijmout islám, ukáže-li se jako vhodný prostředek k uchování klidu. Kromě toho jim monotheismus nebyl zcela cizí, neboť oáza byla osídlena třemi kmemy vyznávajícími judaismus.

Muhammadův odchod z Makky (hidžra – vystěhování a tím zpretrhání pokrevních svazků s vlastním kmenem) znamenal hluboký zvrát ve vývoji jeho činnosti. V Makce byl Muhammad soukromou osobou odkázanou na pasivní odpor, kdežto do Medíny, jak se brzy Jařibu začalo říkat, přišel jako hlava svých stoupců s úkolem sjednotit obyvatele oázy a uvést ideje svých zjevení v život. Jeho postavení nebylo nijak snadné. Jeho stoupci, přistěhovalci z Makky (muhádžirún), byli bez prostředků, odkázáni na dobrodiní svých hostitelů, těch, kteří Muhammada přijali, aby se stal hlavou oázy (ti se zvali ansár – stoupci, pomocníci). Proti této Muhammadově straně stáli ti, kdož si nepřáli Muhammadova prostředkování a příchodu, kteří se k němu chovali více či méně nepřátelsky (to byli tzv. munáfíqún – pokrytci). Situaci mu neusnadnila ani přítomnost tří židovských kmenů (Qurajza, Nadír, Qajnuqá´). Muhammad doufal, že u nich nalezne jeho učení kladný ohlas, a snažil se přiblížit své učení judaismu tím, že stanovil povinný půst na den 10. muharramu (obdoba jóm kippúr, svátku smíření) a směr modlitby určil ve směru Jeruzaléma. Židovské kmemy tím ale nezískal. Později proto opustil své pokusy o získání Židů a islám více arabizoval: stanovil směr modlitby k Mekce, půst rozšířil na celý měsíc a vyhradil mu měsíc ramadán, za sváteční den, den hlavní modlitby, určil pátek, aniž by zakázal v ten den pracovat. Dobu pěti povinných modliteb denních rozhodl oznamovat voláním (ađán) na rozdíl od troubení či klepání užívaného židy resp. křesťany. Stanovil povinnost konat pouť do Makky a to podle dosavadního ritu, který podle božího zjevení zavedl již stavitel Ka´by Abraham.

Obyvatelé Jařibu tvořili obec (umma), v jejímž čele stál Muhammad. Tvořili ji vystěhovalci z Makky (muhádžirún), jařibští podporovatelé Muhammada a jeho stoupců – ansárové, kteří přijali islám, i nemuslimové Židé a jiní obyvatelé oázy, kteří měli být pro islám o Muhammadovo vedení získáni. Základnu tvořilo Muhammadovo prohlášení, s nímž jařibští předáci souhlasili : kmenová organizace obce bude zachována, navenek nebudou kmemy nadále uzavírat samy žádné smlouvy, budou dodržovat své dříve uzavřené smlouvy a závazky z nich plynoucí, uvnitř obce ustanou spory a všechna práva budou přenesena na Muhammada, který bude podle nich a v souhlase s božími příkazy rozhodovat. Takto se stal Muhammad vládcem Jařibu, který se nadále nazýval Madínat an-nabí, Město prorokovo, navenek i uvnitř nejvyšším rozhodčím a soudcem.

Nová obec, umma, nenahradila tedy kmenové zřízení. Její struktura byla v souhlase s kmenovou strukturou a v dané situaci ji zvláštním způsobem doplňovala. V občanské sféře (sňatky, majetkové otázky aj), byly podrženy kmenové zvyklosti. Převratné bylo však nové pojetí pojítka mezi jejími členy : nebyla to více krevní příbuznost, ale společná víra. I v kmenové organizaci hrála kmenová víra významnou roli, nebyla však základem, na němž se společnost bezpodmínečně sjednocovala. Podobně i vůdcovské postavení Muhammadovo nebyla podmíněná funkce kmenového náčelníka, nýbrž Muhammad byl absolutním vládcem jednajícím na místě Boha. Zdrojem jeho autority nebylo mínění kmene, nýbrž Bůh, který svou autoritu svěřil Muhammadovi jako svému proroku (nabí) a poslu (rasúl).

Medínská obec tedy byla politickou organizací rodovou, kterou spínala idea vládnoucího Boha, theokracií, jíž stál v čele boží posel, zástupce Boha. Otázky politické a společenské neoddělitelně splývaly tu s otázkami náboženskými a tato nábožensko-politický jednota muslimské společnosti přežívá intenzivně až dodnes.

Muhádžirové žili v Medíně spokojeně, zato hostitelům se hosté rychle stali obtížnými. Aby vzniklé napětí odstranil, rozhodl se Muhammad k obvyklému způsobu obživy pro své rodáky: k podnikání loupežných výprav. Cílem tohoto rozhodnutí nebylo jen poskytnout obci prostředky k obživě, ale také donutit Mekku nejistotou karavanních cest ke kapitulaci a získat si u svých nepřátel vážnost.

V r. 624 přepadl Muhammad u Badru mekskou karavanu táhnoucí ze Sýrie. Ochránci karavany byli rozehnáni a celá karavana se stala kořistí muslimů. Toto vítězství znamenalo novou etapu ve vývoji Muhammadovy obce a učení. Zahájilo období ozbrojeného boje proti Mekce i proti nepřátelům v obce samé, a zahájilo muslimskou expansi mimo Medínu. Zjevení současně ztrácí dramatický a apokalyptický charakter a stávají se často rozlehlými výklady o praktických otázkách politických, vojenských, organizačních, rituálních či právních, obsahujícími řadu příběhů ze Starého a i Nového zákona s naučnými a nabádavými pasážemi. Muhammad se označuje za „pečeť proroků“, stává se vědomým hlasatelem nového náboženství, které má být vyvrcholením dosavadních monotheistických učení, židovství a křesťanství, která jsou obviněna za zfalšování skutečného slova božího, které je zprostředkováno v ryzí podobě právě Muhammadem v podobě islámu.

V r. 625 odplatili Mekkánci Muhammadovi ztrátu karavany u Badru těžkou porážkou u Uhudu v těsné blízkosti Medíny. K útoku na samotnou Medínu se ale neodhodlali. Porážka neznamovala krizi obce, a pokleslá nálada se zase pozvedla úspěšným vyhnáním židovského kmene Banú Nadír. (Nejslabší židovský kmen v Medíně, Banú Qajnúqá, byl vyhnán již po Badru).

Zástup asi 10 000 bojovníků z Makky a okolí přitáhl v r. 627 k Medíně, aby ji dobyl. Obléhatelé však našli Medínu opevněnou těžko překonatelnou překážkou – příkopem (chandaq), který Muhammad dal kolem Medíny vykopat. Nastalo obléhání, nazývané arabskými historiky „příkopovou válkou“, které trvalo 40 dní. Obléhatelé se pak rozešli. Muslimové na toto vítězství reagovali likvidací posledního židovského kmene, Banú Qurajza pod záminkou, že byli spojení s obléhateli.

V r. 628 Muhammad vytáhl z Medíny, aby dobyl Makky. Cestou však od vojenského tažení upustil a rozhodl se, že vykoná jen malou pouť k mekské svatyni (‘umru). Na okraji posvátného okrsku Makky v místě al-Hudajbija uzavřel se představitelem Makky desetileté příměří s tím, že příštího roku vykoná v Makce pouť. Zklamání horlivců kteří toužili nejen po válečných činech pro islám, ale i po kořisti, vyvážil výpravou na sever proti několika židovským oázám, z nichž nejvýznamnější byl Chajbar. Tehdy se Muhammad stal poprvé pánem území, jehož obyvatelé nepřijali islám a administrativní opatření tehdy v Chajbaru učiněná se stala vzorem pro vztah k nemuslimům v územích, která později v období expanze muslimové vtělili do své říše.

Následujícího roku 629 zjara se vydal se 200 muslimy do Makky, aby vykonal loni zamýšlenou ‘umru. Jeho význam a vážnost mezi prozíravými Mekkánci se projevil novými

prestupy na islám. Nejvýznamnějšími konvertity byli Chálid b. al-Walíd a ʿAmr b. al- ʿAs, kteří hráli velikou roli v pozdějším politickém dění. Tím, že se Muhammadovi podařilo dosáhnout na vedoucích osobnostech Makky jasných ústupků, když mu dovolili do Makky přijít a v klidu odejít, se neobyčejně posílil jeho politický prestiž.

Bez ovládnutí Makky však se nemohl Muhammad domnívat, že jeho postavení je konečně zajištěno. Ovládnutí Makky bylo naprostou nevyhnutelností, a Muhammad čekal jen na vhodnou příležitost. Ta se naskytla v malém incidentu na počátku r. 630. Pod záminkou potrestání vraždy jednoho muslima vytáhl Muhammad vojensky proti Makce. Qurajšovci však nechtěli vyprovokovat boj. Jejich zástupci vední Abbásem, Muhammadovým strýcem, a Abú Sufjánem, předákem mocného rodu Banú Umajja, město Muhammadovi vydali pod podmínkou, že ušetří obyvatel. Muhammad vtáhl do Makky a vykonal velkou pouť. Svým nepřátelům dal s výjimkou deseti mužů milost, uložil jim však peněžité tresty. Qurajšovci přijali islám, neboť v něm viděli velikou příležitost k posílení své politické moci na Arabském poloostrově. A byli odhodláni stát se vedoucí složkou v Muhammadově obci, udržet si rozhodující slovo i ve změněných podmínkách.. Dobytím Makky se Muhammad stal první osobností na Arabském poloostrově. Ještě v téže roce 630 byl zlomen odboj kmenového svazu Hawázin a Banú ʿTaqíf, v bitvě u Hunajnu. Následující rok 631 byl vyplněn výpravami, které vedli různými směry Muhammadovi pověřenci. On sám přijímal delegace beduínských kmenů, které přicházely, aby s ním dohodly podmínky klidného soužití. Muhammad nežádal jejich islamizaci – islám byl příliš cizí jejich způsobu života (ruší krevní svazky, podvazuje osobní svobodu, má odlišný názor na ctnost, na předky). Muhammadovi nestačilo, že kmeny se zavázaly, že nebudou na muslimy a jejich spojence podnikat nájezdy a že uznají Muhammadovu nadvládu, což se projeví tím, že budou odvádět jeho výběřím náboženskou daň – zakát – předepsanou všem muslimům. Smlouva, která kromě politické podřízenosti znamenala i ideologické pronikání, byla uzavírána a chápána jako osobní smlouva s Muhammadem samotným a nikoli s obcí jako celkem.

Na počátku r. 632 byl již téměř celý Arabský poloostrov. Alespoň formálně a povrchně v Muhammadově moci. V březnu toho roku vykonal znovu pouť do Makky, která byla jeho poslední, a je proto nazývána muslimskými historiky hadždž al-widáʿ, pouť na rozloučenou. Při ní zavedl konečný rituál muslimské pouti. Tehdy pronesl také svůj poslední velký proslov, v němž formuloval hlavní zásady islámu. Zavedení lunárního roku se klade také do souvislosti s touto poutí.

Muhammad zemřel 8. června 632 po krátkém zimničním onemocnění v příbytku své manželky ʿÁišy a tam byl také v noci na 9. června pochován za účasti nejbližších příbuzných bez nejmenších okázalostí.

Zanechal po sobě veliké dílo: učení, které svým přísným monotheismem a ethickými principy bylo na mnohem vyšším stupni, než dosavadní kmenové víry a polytheismus. Vybudoval dobře organizovanou obec s pevnou společenskou strukturou, která se stala základem dobře zorganizovaného a akceschopného státu, který se stal svou mocí a svou autoritou rozhodujícím činitelem na Arabském poloostrově. Muhammadovo učení formulovalo jasně tendence, které obyvatelstvo Arabského poloostrova v jeho době cítilo, nedovedlo je však vyjádřit a realizovat. Jeho vystoupení ukázalo cíl nové společnosti : sjednocení s perspektivou výboje, prokázalo zanedbatelnost kmenového systému, který se pod tlakem společenského vývoje uvolňoval a rozkládal, ukázal na novou možnost jednoty,

jednoty na širším základě a s širším smyslem, s novou náplní. Že toto dílo bylo správným vyjádřením nových společenských sil, prokázala skutečnost, že jeho smrt neznamenal konec jeho díla, ale že se naopak stala východiskem nového prudkého vývoje.

III: DOBA VÝBOJŮ A PRVNÍCH ČTYŘ CHALÍFŮ

Nečekaná Muhammadova smrt přivedla obec na okraj zániku především proto, že Muhammad nezanechal žádné příkazy, pokud jde o jeho nástupce. Výlučný charakter jeho moci, kterou si jako jediný tlumočník boží vůle osoboval, nedovoľoval mít nějaký poradní sbor či spoluvládce. Jedinou praxí, která mohla být v daných společenských podmínkách vzata za základ k jednání, byla praxe při určování nového kmenového náčelníka. Muhammad nezanechal syna, ani není pravděpodobné, že by někdo bral v úvahu jeho nároky. Přicházela v úvahu jen jeho širší rodina. Smrt nalezla obec nepřipravenou na takovou eventualitu a mediňská obec se rozštěpila na tábory. Chazradžovci se chystali zvolit vlastního náčelníka zcela nezávisle na ostatní obci. Krizi vyřešil triumvirát tří předních druhů Prorokových: jeho tchána Abú Bakra, 'Umara a Abú 'Ubajdy, kteří s přispěním dalších muhádžirů a ansárů postavili na shromáždění chazradžovců do čela obce Abú Bakra manifestační volbou, při níž mu vzdali svůj hold poslušnosti (baj'a) a pohnuli svými vystoupením také ostatní členy obce k holdu.

Abú Bakr se stal náměstkem prorokovým (chalífat rasúl Alláh) a jeho zvolení znamenalo začátek historické instituce chalífátu. Jeho volba vytvořila zásadu, že náčelnictví v obci je hodností volenou s omezením na příslušníky kmene Qurajš. Měla své výhody: do čela obce se mohli dostat schopnější lidé, ale i řadu nevýhod, neboť otvírala dveře rozkolu, vzniku stran a frakcí, což ostatně potvrdil pozdější vývoj, kdy členové islámské aristokracie, Prorokovi druzi a jejich synové si činili různé politické nároky.

Postavení Abú Bakra se lišilo jak od postavení Muhammadova, tak i od postavení kmenového šejcha. Nebyl ve spojení s Bohem, nebyl Prorokem, byl jen strážcem Muhammadova odkazu a vykonavatelem příkazů, které Bůh Muhammadovi tlumočil. V čele obce stál fiktivně Bůh. Abú Bakr byl duchovním představeným (imám) věřících, řídil vše, co se týkalo záležitostí kultovních a správních. Od náčelníka kmene jej odlišovalo, že měl výkonnou moc, měl k dispozici ozbrojenou sílu, která v průběhu jeho vlády dodala jeho úřadu téměř naprostou autoritu v oblasti politické a vojenské.

Prvním úkolem chalífy a jeho obce bylo zastavit hnutí, jemuž pozdější arabští historikové dali název ridda, odpadlické hnutí. Projevilo se tak, že kmeny se po Muhammadově smrti přestaly cítit vázány smlouvami, které s ním uzavřely, neboť je podle běžného zvyku považovaly za platné po dobu existence smluvních stran. Podle toho přestaly odvádět náboženskou daň, případně vyhnaly Muhammadovy výběrčí. Nebyl to však žádný jasný návrat k polytheismu od bývalého zanícení pro islám, věc náboženství neměla pro kmeny podstatný význam. Měla-li být hegemonie Medíny obnovena, musel Abú Bakr uzavřít s kmeny nové smlouvy. Kmeny sídlící blízko Medíny smlouvy přijaly, vzdálenější odmítly. Proti nim musel Abú Bakr podniknout válečné výpravy, kterými je přinutil nadvládu Medíny přijmout. Boje proti těmto kmenům nebyly jediným úkolem výprav. Měly za úkol zlikvidovat

těž různé „lžiproroky“, kteří se již za Muhammadova života porůznu objevovali, a po jeho smrti získávali na svou stranu dosti početné stoupence. Byl to Tulajha v Nadždu, a hlavně Musajlima na východě Arabského poloostrova v Jamámě, jehož odstranění dalo mnoho práce.

Hegemonie Medíny na území, které bylo poslušno Muhammada, i na ostatním území Arabského poloostrova. Byla nastolena po jediném roce (633). Zásahu o to měl zdatný vojevůdce, Chálid b. al-Walíd, jehož schopností si všiml již Muhammad a nazýval jej „mečem božím“ (sajf Alláh). Boje s odpadlíky a se lžiproroky rozpoutal značně válečnou náladu kočovných kmenů. Svou bojechtivost a touhu po kořisti však nemohli ukájet na svých souvěrcích, členech obce, neboť boj mezi příslušníky obce byl nepřijatelný. A tak se boj za sjednocení Arábie pod vládou Medíny obrátil nejprve v kořistné nájezdy do pohraničních oblastí Mezopotámie a Sýrie, a pak stále vědoměji se měnil v dobytčnou expanzi.

Okamžik, kdy expanze začala, byl velmi příznivý. Východořímská říše i říše perská se právě zotavovaly z dlouhé a vleklé války, která oba státy velmi vyčerpala. Kromě toho sociální situaci v oblastech, které arabská expanze nejdříve postihla, byla dosti kritická. Převážně aramejské obyvatelstvo Sýrie se hlásilo k různým neorthodoxním východním církvím – jakobitům, nestoriánům, - podobně jako domácí obyvatelstvo Egypta, který byl byzantskou provincií, se hlásilo ke koptským monofysitům, církvím, jejichž stoupenci byli byzantskou správou všemožně pronásledováni. V Mezopotámii, osídlené podobně jako Sýrie semitským obyvatelstvem, které bylo vládnoucím Iráncům cizí jazykově i kulturně, podobně jako Syřané a Egypťané byzantským Řekům, bylo toto obyvatelstvo Iráncům cizí i nábožensky : bylo silně christianizováno a uchovalo si staré semitské kultury, za co bylo opět zoroastriánskými Iránci různě postihováno. Nepřátelský postoj k vládnoucím vrstvám v obou říších zaujímali i Židé, kteří na Předním východě tvořili stále velmi značné procento obyvatelstva. Kromě toho, obě říše měly v té době obnažené hranice s pouští : Ghassánovci zmizeli a pohltilo je protibyzantsky laděné obyvatelstvo pomezí, Lachmovci zanikli a jejich území dostalo iránského správce.

Významné pro tuto situaci je, že první rozsáhlejší akci za hranice sousedních říší provedl arabský kmen Šajbán, který sídlil na mezopotámském pomezí. Z jeho iniciativy a jenom s malou podporou Medíny bylo vypleněno okolí lachmovské rezidence, Híry.

Abú Bakr měl větší zájem o Sýrii a Palestinu. Zdá se, že měl v úmyslu dokončit záměr Muhammadův, který snad v úmyslu získat Sýrii a ovládnout hidžázskou cestu, vyslal proti syrskému pohraničí několik výprav, které se ale vrátily bez úspěchu. Na podzim 633 vyslal Abú Bakr několik oddílů do Sýrie a Palestiny, které svými nájezdy vzbudily pozornost Východořímské říše. Na byzantskou mobilizaci reagovali Arabové tím, že se stáhli do stepí a čekali na pomoc, která jim přešla z Iráku. Chálid b. al-Walíd protáhl v několika dnech z Iráku do Sýrie, na začátku roku 634 se objevil před Damaškem a v Palestině se spojil s ostatními arabskými silami. V červnu 634 se Arabové srazili v bitvě u Adžnádajn u Ramly s byzantským vojskem, které vedl císařův bratr Theodoros, a porazili je. Arabové postupovali na sever za ustupující byzantskou armádou, obsadili celou Palestinu, Damašek a jižní Sýrii.

Vítězství u Adžnádajn bylo poslední událostí, o níž se Abú Bakr dozvěděl. Zemřel 22. 8. 634. Za svého nástupce označil ʿUmara, který bez obtíží nastoupil vládu a ujal se energicky řízení mladého státu.

Východořímský císař mezitím shromáždil velkou armádu, před kterou Arabové vyklidili dobytou Sýrii a ustupovali na jih. V červenci 636 se obě armády srazily v bitvě nad řekou Jarmúk v Zajordánsku, ve které byzantská armáda utrpěla těžkou porážku. Vítězným Arabům se touto bitvou otevřela celá Sýrie a Palestina a bylo jen otázkou času, jak dlouho vydrží arabské blokádě vzdorovat opevněná města, Jerusalém se vzdal r. 638, Caesarea 640.

Současně s operacemi v Sýrii probíhaly rozsáhlé boje na východě v Mezopotámii. Slibný začátek, učiněný vyplněním okolí Híry, dodal mezopotamským Arabům a Arabům z východu Arabského poloostrova chuti k dalším útokům. V r. 634 však byli Arabové poraženi na Tigridu v „bitvě mostu“, takže až v r. 637 se zmohli na větší akci. V létě toho roku se u Qádisíje utkali s perskou přesilou a zvítězili. Touto bitvou začala řada arabských vítězství nad Peršany: obsadili hlavní město Ktesifon (Madá'in) a v bitvě u Džalúla 637 zvítězili v témže roce znovu, pak pronikli do Íránu, kde zvítězili v r. 641 v bitvě u Neháwendu. Druhý proud táhl na sever, kde se setkal s armádami operujícími v Sýrii. Dobytí Úrodného půlměsíce bylo dovršeno.

V r. 641 byla západní fronta posunuta daleko na severní pobřeží Afriky. Na konci r. 639, snad proti chalífově vůli, se vydal 'Amr b. al-'Ás, energický vojevůdce operující v jihozápadní části Palestiny, na západ s úmyslem pokusit se o dobytí Egypta. Snadno pronikl k Deltě, stočil se na jihozápad podle Delty k Babylonu, byzantské pevnosti, ležící na jih od rozvětvení Nilu. V bitvě u Héliopole 640 porazil byzantské sbory a oblehl Babylon, který se asi po roce vzdal. Celý Egypt, Delta i Horní Egypt, se stal kořistí Arabů a vzdoroval jen Alexandrie, která po roce také složila zbraně. Byzantský pokus dobytí města v r. 645 skončil neúspěchem. Arabské armády ovládly africké pobřeží až k Barce.

Během deseti let se Arabové stali pány celé semitské oblasti Předního Východu a Egypta. Jejich pronikání do oblastí s nesemitským obyvatelstvem na sever a na východ bylo mnohem pomalejší. Iránskou vysočinu, vlastní Írán až k povodí Amú Darji Arabové ovládli až po dalších dvaceti letech. Vysočiny severně od Sýrie Arabové nikdy neovládli. Ty se staly součástí islámského světa až mnohem později. Také pronikání do berberských oblastí severní Afriky bylo pomalé a těžké. Všude tam kladly odpor nejširší vrstvy domácího obyvatelstva, ne jen armáda.

Arabská expanze, která začala jako nájezdy, přinesla trvalou arabskou okupaci dobytých území, jejich politické ovládnutí arabskými agresory, která jestliže si svou vládu chtěli udržet, byli nuceni vytvořit vlastní formu svého vztahu k těmto územím a jejich obyvatelstvu, museli vybudovat svůj správní režim a vřadit se do sociální situace, se kterou se setkali v obsazených územích. Režim, který se v prvních letech expanze dynamicky vytvořil, sankcionoval v r. 640 'Umar při své návštěvě v jihosyrské oáze Džábíje. Tradice mu připisuje celý systém.

V tomto režimu byli Arabové vládnoucí vrstvou. Spojoval je jak jejich jazyk, arabština, tak především jejich náboženská ideologie, islám, příslušnost k muslimské obci. Tím se odlišovali od christianizovaných arabských kmenů Syrské pouště. Tyto dva elementy je jasně odlišovaly od všeho obyvatelstva dobytých území. V tomto prvním období bylo možno ztotožnit pojmy muslim, Arab, a účastník dobovačných tažení. Příslušnost k této vrstvě opravňovala k požitkům, které plynuly dobyvatelům z dobytých území.

Podle zvykového válečného práva bylo všechno dobyté území se vším obyvatelstvem, které na něm zůstalo, válečnou kořistí muslimů, a podle Muhammadovy praxe se z ní stal jejich společný majetek (faj´), na jehož výnosech byli oprávněni se podílet. Tento majetek muslimů, především orná půda, byl ponechán jeho dosavadním držitelům dále v držení jako trvalý pronájem proti placení ročního nájmu ve formě pozemkové daně. Za její základ byl vzat součet daní odváděných před příchodem Arabů byzantskému či perskému státu. Daň se odváděla v penězích či v naturáliích ve stanovené výši. Zemědělské obyvatelstvo seskupené v občinách s kolektivní držbou půdy odvádělo své daně hromadně podle množství obdělávané půdy. Obecina nejen že hromadně ručila za řádné odvedení daně, nýbrž zodpovídala i za setrvání svých členů na půdě. S touto kolektivní berní povinností souvisela i rozsáhlá samospráva podrobeného obyvatelstva, která na bývalém východořímském území spočívala na zřízení církevním, zatímco na území dříve sásánovském byla správa organizována dihqány, vesnickými šlechtici. Do této samosprávy Arabové nezasahovali, pokud plnila zájmy státu. Kromě daně z půdy byla dalším zdrojem příjmů státní pokladny daň z hlavy, kterou platili všichni dospělí nemuslimové – muži schopni práce a výdělečně činnosti – a která byla odstupňována podle poplatníkovy hmotné situace. Tato daň byla odváděna individuálně. Byl pro ni ražen termín džizja, abšak v západních částech říše, především v Egyptě, označoval tento termín i pozemkovou daň pro kterou se v pozdější době v podstatě ustálil termín charádž. V prvních dobách charádž označoval daň odváděnou občinami především na východě, v Íránu, a označovaly se jím i jiné druhy daní odváděné hromadně celými provinciemi a okresy i v jiných částech státu. Na výši daní a na tvrdost jejich vybírání mělo vliv, zda území se vzdalo bez boje – pak zacházení s podrobeným obyvatelstvem bylo mírnější (Sýrie, Egypt), či zda bylo dobyté násilím – pak zacházení bylo tvrdší (Irák, Irán). Pro postavení podrobeného obyvatelstva nepřinesl příchod Arabů žádnou změnu. Dočasnou úlevou bylo poněkud menší daňové břemeno, především tam, kde domácí obyvatelstvo přispělo k úspěchu arabských útočníků (Sýrie, Egypt). Arabská vládnoucí vrstva vystřídala byzantskou či íránskou, administrativní aparát byl ponechán starý, úředními jazyky byla nadále řečtina, koptština, perština či jiné jazyky, neboť Arabové neměli ani zkušenosti se správou velké říše, ani k tomu neměli lidi. Stejně ponechali nezměněno oběživo, jen s postupem doby nahradili některé křesťanské či párské symboly arabskými nápisy.

Ze strachu před domácím obyvatelstvem a arabskými útočníky uprchlo ze svých majetků značné množství bohatých statkářů, a jejich půda, která nebyla součástí občinové půdy, zůstala neobdělána. Stejně i korunní statky východořímských císařů a perských králů zůstaly bez pána. Všechny tyto majetky převzal do své správy arabský stát a buď je prodával nebo je pronajímal nové arabské aristokracii – významným Muhammadovým druhům a jiným lidem nového režimu jako úděly zvané qatí'a (pl. qatá'í'), kteří s touto půdou mohli volně nakládat. Ze svého majetku platili desátek (´ušr), který byl mnohem menší než pozemková daň, kterou odváděli nemuslimští rolníci. Kromě toho platili všichni muslimové (muži) bez rozdílu náboženskou daň (zakát).

Nový režim se stavěl zcela negativně k myšlence, že by se muslimští Arabové měli věnovat v dobytých územích zemědělství. Zájem režimu bylo oddělit dobyvatele od podrobeného obyvatelstva, a tuto propast co nejvíce rozšiřovat, aby si muslimové uchovali pohyblivost nutnou pro další vojenské operace, ať obranné či útočné. K tomuto cíli směřovalo několik opatření. První bylo, že muslimové založili několik garnisonních měst na rozhraní pouští a obdělávaných území, jako Kúfu a Basru v Iráku a Fustát v Egyptě, či znovu osídlili některá města, jako Džábíji v Sýrii. V těchto městech žili muslimové sami mezi sebou, ve

čtvrtích osídlených jednotlivými kmeny, připravenými k vojenským úkolům, nevázáni k místu svého pobytu majetkovými či jinými osobními pouty. Tato města se stala významnými správními středisky provincií a byla centry arabisace. Arabové zde tvořili na rozdíl od ostatního částí provincií většinu, a arabština byla, opět na rozdíl od ostatních částí provincií, vládnoucím jazykem. Města se stala také místy trhů, na něž přicházelo okolní obyvatelstvo, které se zde pomalu usazovalo, arabisovalo, islamizovalo a přinášelo také svou kulturu a jazyk. Zde, v těchto městech, začaly krystalizovat první sociální problémy nové říše.

Druhým opatřením bylo vytvoření registrů bojovníků (díwán al-muqátila, díwán al-džajš), v němž byly zapsáni všichni, kdož se zasloužili o islám a islámský stát, a seřazení podle svých zásluh. Míra zásluh se posuzovala podle příbuznosti s Prorokem, doby přijetí islámu, účasti na Muhammadových válečných výpravách, na výbojích po jeho smrti, na stupni příbuznosti k první generaci atd. Zařazení odpovídala výše roční penze, která byla každému jednotlivému beneficiantu vyplácena ze státní pokladny jako jeho podíl na státních příjmech z provincií. Tento podíl představoval beneficiantovu účast na kolektivní kořisti muslimů.

Třetím faktorem, který muslimy odděloval od ostatního obyvatelstva říše, byl islám. Příslušnost k obci znamenala výsadní postavení ve společnosti. Mělo-li být zachováno, nebylo žádoucí, aby podrobené obyvatelstvo přestupovalo na islám, nehledě na to, že přestupem na islám konvertita byl oprávněn platit daně odváděné muslimy, které byly mnohem menší než daně nemuslimů. Konverse by znamenaly zhroucení celé hospodářské stavby nového státu.

Muslimský stát ponechával podrobenému obyvatelstvu svobodu vyznání, zvláště křesťanům a židům, protože ti byli „ahl al-kitáb“, vyznavači nauk zjevených proroky a zapsaných ve svatých knihách, podle příkazů Proroka tolerovaných. Nerozhodný postoj zaujímal vůči íránským pársům, kteří měli také svatou knihu, Avestu, ale nebyli Prorokem označeni za „ahl al-kitáb“ a jejich učení bylo zcela odlišné od učení obou tolerovaných semitských nauk.

Přestupům však nebylo možno zabránit. Konvertité se museli stát členy jednotlivých arabských kmenů jako jejich chráněnci (maulá, pl. mawálí), kteří byli jako muslimové rovnoprávní svým arabským patronům, měli právo na daňové úlevy i na účast ve vojenských taženích a s tím i právo na podíl z kořisti. Tyto materiální výhody, které nemuslimy vedly ke konversím, však muslimové jen velmi neradi poskytovali.

Pro další osudy tohoto nově vzniklého útvaru na Blízkém východě mělo rozhodující význam sociální rozvrstvení arabských dobyvatelů a jejich vztah k výnosům plynoucím z dobytých území a jejich podíl na nich a způsob, jakým se zařadili do společensko-hospodářských poměrů, v nichž se ocitli a do politického vývoje, který svým příchodem uvedli do pohybu.

Od nejrannějších let expanze byla zřejmá podpora, kterou rozhodující osobnosti muslimského státu projevovaly snahám prvních dobyvatelů nemuset se dělit s jinými uchazeči o dobyté. Způsob, jakým toho bylo dosahováno, byl různý v každé ze tří provincií, které z dobytých území byly vytvořeny: Sýrii, Egyptě a v Iráku. V Sýrii, k níž patřila také Palestina a severní Mezopotámie (Džazíra), se dobyvatelé většinou jihoarabové, spojili se syrskými Araby, rovněž jihoarabského původu, kteří přijali islám, a společně se zmocnili opuštěné půdy. Místními Araby byla osídlena pobřežní pásma a severní pohraničí, zatímco vnitrozemí

bylo v rukou dobyvatelů. Egypt dobyly oddíly operující původně v Sýrii, tedy jihoarabové z první dobyvatelské vlny. Hranice obou těchto provincií se jevily jako stabilizované a tak se jejich dobyvatelům za pomoci místodržících podařilo uchránit je před přísunem přistěhovalců, kteří by odtud měli podnikat válečné akce. Sýrie i Egypt zůstaly pevně v rukou bojovníků „první vlny“, kteří v podrobeném obyvatelstvu našli buď přímo spojence (syrské Araby) nebo ochotné spolupracovníky (syrské křesťany a židy) nebo alespoň trpné poddané (egyptské kopty).

Mnohem složitější situace se vytvořila v Iráku, jehož hranice na východ byly otevřeny pro další expanzi, která ovšem vyžadovala přísun dalších sil. Zde vzniklo v rychlém sledu několik skupin dobyvatelů, které soupeřily o své podíly na kořisti. Byli to jednak nepočetní Šajbánovci, nositelé prvních nájezdů do okolí Híry, dále uzavřený počet bojovníků z tažení Chálida b. al-Walíd, a po r. 634 docházející bojovníci, kteří vybojovali vítězství u Qádisíje, po kterých následovaly další a další vlny bojovníků, tzv. rawádíf. Pro sociální zařazení těchto po r. 634 došlých bojovníků bylo rozhodující, že patřili ke kmenům, které odpadly od islámu (ridda) a byly pro islám znovu – po dobrém či zlém – získány nebo které byly vůbec poprvé zahrnuty do muslimské obce. Tyto kmeny si své místo ve společnosti muslimů musely teprve zasloužit účastí v dobytých válkách, aniž je však tato účast měla zcela zbavit stigma pozdního přijetí islámu či dokonce jeho odmítnutí v riddě. Možnost zapojení do bojů byla dána také dobou příchodu do Iráku, která tak spoluurčovala postavení těchto Arabů druhého a dalšího řádu nucených žít v Kúfě či Basře připraveni k uposlechnutí výzvy k tažení. Zatímco pro tyto pozdější příchozí měl být Irák jen dočasným sídlem, bojovníci z řad Chálidových oddílů dostali do správy rozsáhlé plochy opuštěné půdy, z níž spolu se zbylými iránskými statkáři (dehqány) vybírali daně. Tyto jejich hospodářsky a společensky významné postavení kontrastující s jejich často nevýznamným kmenovým původem, vyvolávalo řevnivost „riddových“ Arabů, mezi nimiž byla řada významných mužů z doby před islámem. Napětí mezi početně převažujícími a hospodářsky znevýhodněnými čerstvými bojovníky a nepočetnými držiteli qatí z řad „první vlny“ vedlo k tomu, že to byl Irák, kde se vytvořil systém zaručující řád v rozdělování výnosů z dobytých území, totiž uvedený již díván al-muqátíla. Peněžní podíly vyplácené iráckým bojovníkům se pohybovaly od 3 tisíc dirhamů ročně pro účastníky prvních bojů do 250 dirhamů pro nejméně zasloužilé.

Medína neměla nad provinciemi žádnou efektivní kontrolu. Ani díván al-muqátíla nebyl vytvořen z iniciativy vedení obce, nýbrž byl výsledkem sociálně ekonomického vývoje v Iráku a byl vedením obce přijat a to jeho aplikaci také jinde (v Egyptě) nekladlo překážky a dokonce využilo jeho myšlenky k rozdělování výnosů z dobytých zemí mezi významné osobnosti obce, které se o islám zasloužily v jeho nejranějších letech. Platy vyplácené těmto osobám kolísaly mezi 12 tisíci dirhamy ročně (Muhammadovy vdovy) a 2 tisíci (muslimové po dobytí Makky).

Z toho, co bylo řečeno, je zřejmé, že bylo ve vlastním zájmu útočníků, aby se změnili v dobyvatele mající možnost trvale užívat plodů ze své kořisti. Touha po ní byla základní pohnutkou, která je vyháněla z hranic Arabského poloostrova. Zajistit si trvalé zisky z kořisti, existenci v dobytých územích a vyloučit možné soupeře či omezit jejich vliv na minimum, bylo hlavní starostí dobyvatelů. Tytéž cíle sledovala i mekská aristokracie, která se během výbojů dostala do vedení muslimské obce a získala z výbojů maximální hmotné výhody. Islám jí sloužil jako politické heslo, kolem něhož shromáždila lidi podobných cílů a které

spojeno s nabídnutím naděje na lepší existenci se stalo nástrojem, jímž bylo možno zástupy arabských kmenů dosud nevídaným způsobem a v nevídaném měřítku ovládat.

Když na počátku listopadu 644 na následky zranění, která utrpěl při atentátu, zemřel chalífa ʿUmar, skončilo období vlády muže, který byl dovršitelem Muhammadova díla v politické praxi. Během jeho vlády se vytvořily základní organizační prvky islámského státu na řadu desetiletí a staletí. Současně však situace, která se ve společnosti mladého státu vytvořila, ukazovala, že vedení obce nebylo plně schopno zvládnout rychle se měnící poměry v provinciích. O to se pokusil jeho nástupce.

Podle přání chalífy ʿUmara se sešla šúrá' rada šesti nejváženějších Muhammadových druhů, aby ze svého středu zvolila třetího chalífu. Řevnivost mezi členy rady, kteří si všichni dělali nárok na první místo v obci, způsobila, že zvolili podle svého mínění nejneschopnějšího člena rady, starého ʿUtmána b. ʿAffán. Bylo o něm známo, že je slabé vůle, a proto jeho voliči doufali, že jej sami snadno ovládnou. Nestalo se tak. ʿUtmán byl členem jednoho z nejvýznamnějších rodů staré mekské aristokracie, Banú Umajja, a jeho volba se stala velkou příležitostí nejen pro tento rod, ale vůbec pro starou mekskou vládnoucí oligarchii, která sice využívala výhod, které ji islám přinášel, ale dosud nebyla spokojena se svou úlohou v politickém životě islámského státu. ʿUtmán byl svým příbuzným nakloněn, a ti, stejně jako jiní prominenti mekských rodů, jej snadno dostali pod svůj vliv, takže zakrátko jimi ʿUtmán obsazoval jedno vysoké místo v říši po druhém. Třebaže ʿUtmán patřil mezi první Muhammadovy stoupence, budila jeho příslušnost k rodu Umajja, který patřil k nejrazantnějším odpůrcům islámu, u mnoha muslimů nedůvěru vůči němu. Ta později ve spojení s jeho rodovou politikou, vojensko-administrativními opatřeními a redakcí Qur'ánu ulehčovala agitaci k revoltě proti němu.

Arabské kroniky dělí ʿUtmánovu vládu (644-656) do dvou šestiletých období: šesti let klidného vývoje a šesti let bouřlivých událostí, které vyvrcholily jeho zavražděním.

ʿUtmánovi voliči velmi brzy poznali, že jejich naděje na ovládnutí starého chalífy byly mylné. Ukázalo se naopak, že ʿUtmán je konzervativním Mekkánecem, Umajjovcem, cílevědomě rozhodnutým ovlivňovat události ve státě. Jeho nedůvěra k funkcionářům chalífy ʿUmara, klanové solidarita a odhodlání se prosadit vedly k tomu, že do vedoucích funkcí ustanovoval své příbuzné. Tito vesměs schopní a zkušení mužové mu jako hlavě klanu, byli plně oddáni a loajálně sloužili.

V době, kdy se ujal vlády, skončilo první období expanze, kmeny se stabilisovaly v provinciích. ʿUtmán však záhy zahájil další vojenské operace vycházející především z Iráku. Oddíly vypravené z Basry dobyly zbývající provincie sásánovské říše – Fárs, Kermán a Chorásán a dobyly bohatou kořist. Bojovníci vyslaní z Kúfy bojovaly v příkaspických oblastech. Další pronikání bylo ztíženo i geografickými poměry: náhorní plošiny Íránu a arménské hory s nepřátelským obyvatelstvem se jen velice obtížně dobývaly. Vážnou překážkou bylo i moře, za nímž ležela nepřemožená Východořímská říše, proti níž syrský místodržící podnikal pravidelné letní nájezdy (sajfíje) do východní Anatolie. V roce 649 se ze Sýrie podařilo obsadit Kypr. Z Egypta byly podnikány výpravy do Libye.

Současně s těmito vojenskými akcemi prosazoval ʿUtmán některé sociální záměry. S cílem podpořit bojovnost iráckých kmenů odstranil rozdíl mezi „riddovými“ a předriddovými“

muslimy a do vysokých hodností jmenoval předáky „riddových“ kmenů. Tím vyvolal proti sobě odpor u veteránů, tzv. qurrá', kteří se cítili poškozeni a zkráceni ve svých právech.

Dalším krokem, kterým si zneprátelil veterány mnohem více bylo jejich postupné zbavení nároků na užívání půdy v Iráku. Qurrá' užívali pro své účely rozsáhlé pozemky patřící kdysi sásánovské rodině a jejím velmožům v iráckém meziříčí na jihu (tzv. sawád – černoze) a na severu (tzv. Džazíra – Ostrov) a považovali se za jejich majitele. Složitými výměnami za statky v Hidžázu či v Jemenu je dával do rukou svých příbuzných a jiným svým loajálním spolupracovníkům, jako pozemky v soukromém vlastnictví (qatí'a , mn. č. qatá'í'). Tím zbavil hospodářské základny své významné oponenty v Iráku a vybudoval silné pozice pro svou stranu.

Proti 'Utmánovi se pozvedla široká opozice lidí, kteří se cítili či byli skutečně odstaveni, kteří poukazovali na rozmařilý život v bohaté Mekce, kde žili bohatí rentiéři a uživatelé státních penzí z řad mekské aristokracie, která se za vlády chalífy 'Utmána definitivně a pevně dostala k politické a hospodářské moci. Ozývaly se hlasy volající po právech Prorokovy rodiny, a v Egyptě, kde opozice proti 'Utmánovi byla živena rovněž veterány ohroženými novými příchozími určenými k dalším útokům směrem na západ a rigorózním postupem při výplatách penzí z díwánu, vytvořil 'Abdalláh b. Saba', původem jihoarabský Žid, z nároků Prorokova rodu dogmatickou spekulaci, podle níž přijde na konci světa Muhammad jako spasitel, který zavede na zemi království boží, do jeho návratu jej zastupuje 'Alí, Muhammadův bratranec a zeť, jako jeho zmocněnec, a po něm jeho potomci. Z tohoto učení se vytvořila základna náboženskopolitického učení „strany 'Alího“ – ší'at 'Alí, která v dalších dobách hluboce ovlivnila historický vývoj a která hraje důležitou roli v politickém životě v současnosti. Proti uvedenému názoru o otázce osoby oprávněné vést muslimskou ummu hlásali stoupenci sunny, tj. zvyku, resp. Muhammadova zvyku, že hlava ummy má být volena z řad Qurajšovců, nikoliv s omezením jen na rodinu 'Alího.

'Utmánovi neulehčilo situaci ani to, že z jeho iniciativy došlo ke konečné textové úpravě Qur'ánu. Muhammad byl negramotný. Svá zjevení sděloval ústně, a tak byla tradována. Když jich bylo více, začali je jeho stoupenci porůznu zapisovat (na ploché kosti, střepy, kusy kůže, palmové řepíky apod.) Až v Medíně měl Muhammad písaře z řad ansárů, kteří větší část jeho zjevení zapsali. První větší svod zjevení provedl na přání Abú Bakra jeden z Muhammadových písařů, Zajd b. Thábit, který sám měl obsáhlou sbírku zápisů. I při 'Uthmánově redakci měl tento Zajd v komisi hlavní slovo, a jeho sbírka sloužila asi za základ kanonické úpravy. Text není dokonale kritický, jednotlivá sdělení jsou sestavena do 114 větších celků, kapitol zvaných súra, které tvoří zpravidla logické jednotky. Seřazeny jsou tyto súry za sebou mechanicky podle délky, od nejdelší k nejkratší, s výjimkou úvodní súry, zvané al-Fátiha (otevírající), která je krátká. Súry jsou rozděleny do veršů (ája). Touto komisí zredigovaný text obsáhl patrně všechna zjevení, podává jejich pravděpodobně věrný text a až na výjimky neponechává příležitost k různočtením. Tento text byl rozepsán a rozeslán do provincií, zatímco staré nekanonické texty dosud v provinciích používané, kolem jejichž znění vypukly spory, přikázal 'Utmán zničit.

Redakcí koranického textu si 'Utmán zneprátelil mnoho lidí. Politickým cílem redakce autoritativního, kanonického textu Qur'ánu bylo zabránit možným i skutečným neshodám ve znění a výkladu jeho textu, které mohly vést i vedly k nepokojům, které dále jitřily napjaté poměry v exponovaných provinciích – Egyptě a Iráku. Jeho protivníci mu vytýkali, že je amír

al-mu'minín, ale ve věcech náboženských je roven kterémukoli muslimovi a není oprávněn konstituovat ze své moci text zjevení a potlačovat odlišnosti v jeho znění. Jeho příslušnost k rodu islámu do posledních chvil nepřátelskému mu v této souvislosti ještě přitěžovala.

V 'Utmánově době uzrály první krizové jevy, které provázely vztahy mezi centrem a provinciemi, které zůstaly trvalou zátěží pro vývoj dalších přibližně sto let, a jejichž podstatou byly sociální rozpory mezi dobyvateli samými žijícími v jednotlivých provinciích, mezi dobyvateli a mekskou a kmenovou aristokracií, reprezentací státu, chalífátu, který potřeboval pro všechny své členy další materiální zdroje realizované v dalších výbojích, k nimž arabští bojovníci začínali zaujímat nestejně postoje.

V r. 656 přitáhly do Medíny zástupy nespokojenců z Egypta a Iráku. Byli to příslušníci kmenů, kteří přišli protestovat proti tomu, že jsou ovládáni nějakou mocí, která je nad nimi, pobouření příkazem revidovat jejich renty a ve skutečnosti zneužití faktickými 'Utmánovými nepřáteli, jako byli Talha a Zubajr a jiní členové šúrá odsunutí stranou preferovanými Umajovci. Chalífa byl ve svém domě obležen a jedna ze šarvátek se proměnila v útok, při němž dav pronikl do domu a 'Utmána zavraždil, prý skloněného nad Qur'ánem, z něhož četl.

Vražda chalífy vzbouřenými muslimy těžce poškodila náboženskou a morální váhu chalífátu, která až dosud brzdila propukání rozvrtných tendencí. Jak hluboce tento precedens otřásl chalífátem, se jasně ukázalo na osudech 'Utmánova nástupce 'Alího (656 – 661). Období jeho vlády je nazýváno obdobím první občanské války.

'Alí byl zvolen vzbouřenci a jeho volbu odmítly uznat některé vedoucí osobnosti, jako Talha, Zubajr, 'Amr b. 'Ás a 'Á'íša tvrdíce, že se k moci dostal královraždou. 'Alí patrně nebyl aktivně zapleten do této aféry, nýbrž jeho zvolení nebylo jen ostatním uchazečům o chalífát po chuti. Vedle této opozice, která se zformovala v Mekce, a kterou vedly osoby stojící v pozadí 'Utmánovy vraždy, se vytvořila druhá opoziční skupina, která požadovala mstu za 'Utmánovu krev. Požadavek msty byl namířen proti tomu, kdo stál v čele vládní skupiny vytvořené po 'Utmánově smrti, tj. proti 'Alímu.

Vůdci první skupiny, 'Á'íša, Talha a Zubajr odešli z Makky do Basry, kde čekali podporu svého odboje. Za nimi táhl do Iráku 'Alí se svými stoupenci a v Kúfě získal podporu obyvatelstva. 'Alího odchod z Medíny znamenal počátek nového období islámského státu. Tím okamžikem přestala být Medína hlavním městem islámské říše, přestala být sídlem chalífy, a stala se jen jedním ze dvou svatých měst islámu, městem posvěceným Muhammadovou činností a místem jeho posledního odpočinku. Zachovala si nadále význam jako centrum islámské vzdělanosti především v oblasti náboženských a právních věd. Tento přesun sídla chalífů do provincie vyjadřoval změněnou sociálně politickou situaci, která se vytvořila jako výsledek expanze. Těžiště politického života se přesunulo do provincií, původní mateřská země se vyprázdnila a ocitla se stranou politického života.

'Alího odchod měl i ten význam, že chalífa vedl muslimskou armádu proti muslimům. V bitvě u Basry zvítězil 'Alí. Talha i Zubajr v boji padli, 'Á'íša, kolem jejíhož velblouda se strhl nejprudší boj, a podle něhož se bitva nazývá „bitvou velblouda“, byla poslána do Makky. 'Alí tak ovládl celý Irák a Irán polid byl v rukou muslimů. Na jeho straně byl i Egypt a Arabský poloostrov. Zbývala Sýrie, kterou spravoval Mu'áwija, Umajovec, jmenovaný do

svého úřadu ještě ʿUmarem. Muʿáwija odmítl poslušnost a žádal satisfakci za smrt ʿUtmána, svého příbuzného. Satisfakcí mělo být potrestání vrahů a snad i abdikace ʿAlího a volba nového chalífy.

V bitvě u Siffínu u Eufratu v r. 657 se ʿAlí vojensky utkal s odbojným místodržícím. V okamžiku, kdy vítězství se klonilo jasně na stranu ʿAlího, syrská armáda vztyčila kopí s připevněnými Qurʾány s křikem „jediným rozhodčím je Alláh!“ ʿAlí byl přinucen přistoupit na jednání, přestože mu asi bylo zřejmé, že k ničemu nepovede. Byli jmenováni vyjednávači za každou stranu. Jednání se vlekla a bylo jasné, že ʿAlí utrpěl morální porážku, když svolil, aby se jednalo o tom, má-li být chalífou on či někdo jiný. Dal tím vlastně najevo, že je jen kandidátem na chalífát. Radikálové z jeho vojska, nespokojeni s jeho ústupky se proti němu vzbouřili, zřekli se ho a odešli šířit odboj proti němu v Iráku hlásajícíce, že hlavou islámského státu může být kterýkoli muslim. ʿAlí proti nim musel vojensky zakročít. V bitvě u Neháwandu jim v r. 658 zasadil těžkou porážku, avšak neodstranil je. Tito tzv. cháridžovci po dlouhá staletí tvořili nebezpečnou stranu se silnými plebejskými požadavky. Výsledky vyjednávání (Dúmat Džandal 657 a Adruh 659) nejsou přesně známy. Arbitranti došli patrně k názoru, že ʿAlí musí abdikovat, což ten rázně odmítl. Jeho otálení, zaviněné však i rozpadem jeho tábora způsobila, že jeho moc rychle slábla, Ztratil Egypt a Irák byl vystaven Muʿáwijovým nájezdům. V r. 661 byl ʿAlí zavražděn cháridžovcem.

Jeho syn Hasan, který byl v Kúfě zvolen chalífou, přenesl svá práva na Muʿáwijů a odjel do Makky. Muʿáwijovi holdovala Sýrie a rychle byl uznán v celé říši za nového Prorokova náměstka.

ʿAlího smrtí skončilo první období islámského státu, které bývá nazýváno obdobím patriarchálního chalífátu a arabskými historiky dobou Prorokových náměstků vedených správnou cestou (al-chulafáʿ ar-rášidún). Tito čtyři muži i jako chalífové žili životem prostých lidí, svých spoluobčanů. Byli prvními mezi sobě rovnými a chalífát byl pro ně čestnou funkcí, nikoliv profesí.

Jejich období znamená vytvoření arabské říše na území, které zaplavila první vlna expanse od Barky po íránskou a arménskou vysočinu. Tehdy byly vytvořeny základní principy sociálních vztahů v nové říši, z arabských dobyvatelů byla vytvořena vládnoucí vojenská vrstva spojovaná společnou ideologií, jazykem a podílem na kořisti, kterou realizovalo svou prací podrobené obyvatelstvo. Tehdy byly položeny též základy arabské administrativě. V oblasti vnitropolitického vývoje přineslo toto období první rozštěpení obce na politicko-náboženské tábory: sunity, straníky ʿAlího a cháridžovce.

IV. UMAJJOVSKÁ DOBA

Období, které následovalo po Muʿáwijově nastoupení do funkce chalífy v r. 661, je až do 750 vyplněno vládou chalífů, pocházejících z mekského rodu Umajja, který vytvořil první arabskou dynastii. Dynastická idea byla Arabům z poloostrova cizí. Viděli jsme, že první chalífové byli voleni z několika kandidátů, podobně jako kmenoví náčelníci. Ne tak zcela cizí však byla dynastická posloupnost syrským či iráckým Arabům, kteří ji znali z Východořímské